

DR. KHADEMI-VIDRA ANIKÓ – BAKOS IZABELLA MÁRIA
(SZERK.)

BEVEZETÉS A REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOKBA

© SZIE GTK EGYRTDI & EMEFA

Szerzők:

Dr. Hajdú Zoltán - Dr. Khademi-Vidra Anikó

Dr. Káposzta József - Dr. Ritter Krisztián

Dr. Lengyel Imre - Dr. Varga Attila

Dr. Tóth Tamás - Dr. Jóna György

Dr. L. Rédei Mária

Dr. Rácz Lajos

Lektor:

Dr. Hajdú Zoltán

Szerkesztők:

Dr. Khademi-Vidra Anikó – Bakos Izabella Mária

© SZIE GTK EGYRTDI & EMEFA

ISBN 978-963-269-811-3

Első kiadás:

A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A kiadványt, illetve annak részeit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában és bármilyen eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – a kiadó és a szerzők előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Kiadó:

Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola & Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány

Gödöllő, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	5
1 AZ ÁLLAM, MINT A TERÜLETI STRUKTÚRA ÉS TERÜLETI POLITIKA VÁLTOZÓ „ALANYA” EURÓPÁBAN	6
1.1 Az európai államterületek és határok átrendeződési szakaszai	7
1.2 Az Európai Unió regionális politikája.....	21
2 A REGIONÁLIS GAZDASÁGTAN ÉS A REGIONÁLIS TÉRSZERKEZET ALAPVETÉSEI.....	26
2.1 A regionális gazdaságtan alapjai.....	27
2.2 A regionalizáció történeti alapjai	28
2.3 Regionális célkitűzések nemzeti keretben.....	33
2.4 A társadalom jóléti rendszerének összefüggései.....	38
2.5 A térbeli összefüggések „problémaköreinek” kialakulása	40
3 MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSÉNEK TÉRBELI KORLÁTAI	44
3.1 Az ország és megyéinek gazdasági növekedése	46
3.2 A megyetípusok gazdasági növekedésének jellemzői	47
3.3 A gazdasági növekedés alaptényezőinek térbelisége	52
3.4 Alapvető kérdések és dilemmák	62
4 TÉRSÉGI-TÉRBELI TERVEZÉS ÉS HÁLLÓZATOSODÁS HATÁSAI	65
1.1 Alapvetések a tervezésben és fejlesztésben.....	66
1.2 Tervezési alapelvek	68
1.3 Térbeli tervezés	70
1.4 Gazdasági stabilitás	73
1.5 Települési mutatók változásának vizsgálata (gazdaság)	75

5	NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK	85
5.1	Területi és időbeli részletezettség	86
5.2	A múlt jövője	88
5.3	Adatforrások és megbízhatóságuk	89
5.4	A demográfiai hálózatok	91
5.5	A népesség állapoti jellemzői	93
5.6	Az életkor és a korfa.....	94
6	ÉGHAJLATVÁLTOZÁS ÉS KÖRNYEZETPOLITIKA MAGYARORSZÁGON A REFORMKOR IDEJÉN (1825-1848).....	95
6.1	Környezetpolitika a tradicionális kori Magyarországon	95
6.2	A kis jégkorszak regionális jellemzői a Kárpát-medencében.....	96
6.3	A reformkor klímátörténetének forrásai.....	97
6.4	Időjárási anomáliák a reformkor évtizedeiben.....	99
6.5	Az időjárási anomáliák havi eloszlása.....	104
6.6	Terméskatasztrófák a Kárpát-medencében a reformkor évtizedeiben	105
6.7	Környezetpolitika a reformkori Magyarországon.....	107
	ÁBRÁK JEGYZÉKE	108
	TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	110
	IRODALOMJEGYZÉK	111

ELŐSZÓ

A kézikönyv célja, hogy alap és bevezető szakirodalomként szolgáljon az Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola doktoranduszai számára. Az alapfogalmak definiálása szükségszerű, mert a nemzetközi szakirodalomban ezekhez eltérő jelentés társul és szükséges egy egységes, átlátható, értelmezésbéli keretet biztosítanunk a regionális tudományokkal kapcsolatban hallgatóink számára, akik eltérő végzettségekkel és háttértudással jelentkeznek a doktori képzésünkre. A kézikönyv segítséget kíván nyújtani a tudományterület specifikumjainak és egyes módszertani eszköztárának a megismerésében.

Itt szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik támogatásukkal elősegítették azt, hogy a kézikönyv ebben a formában megjelenhessen. Továbbá ezúton szeretnénk köszönetet nyilvánítani a szerzőknek, akik a könyvben közérthető módon összefoglalták az egyes témakörök (fejezetek) lényeges elemeit.

A szerkesztők

3 MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSÉNEK TÉRBELI KORLÁTAI⁴

Lengyel Imre¹ – Varga Attila²

¹Szegedi Tudományegyetem, ²Pécsi Tudományegyetem

„If we want to understand differences of national growth rates, a good place to start is by examining differences in regional growth”

Paul Krugman (1992, p. 3.)

Bevezetés

A gazdasági növekedés vizsgálata régóta a közgazdaságtudomány egyik kiemelt kutatási témaköre. A növekedési irányzatok és modellek alapkérdéseivel, a poszt szocialista országok, köztük a magyar gazdaság növekedésével, annak egyes részterületeivel (monetáris, fiskális, gazdaságpolitikai, termelékenység, versenyképesség, regionális politikai stb. kérdéseivel) kiváló írások sora foglalkozik (Csaba 2009; Chikán et al 2016; Erdős 2006; Farkas 2017; Halmai-Vásáry 2012; Kornai 2008; Kónya 2018; Lux-Horváth 2017; Mihályi 2014; Muraközy 2012; Palánkai 2004; Pálné Kovács–Scott–Gál 2013). A tanulmányok többsége makroökonómiai alapállásból az országot egységes egésznek tekinti, ami sok szempontból elfogadható, de a növekedési tényezők (emberi erőforrások, természeti erőforrások, tőkeállomány, technológia és vállalkozói szellem stb.) egyenlőtlen térbeni eloszlása miatt a térségek fejlődésének megértése a nemzeti szintű növekedés megértésének egyik lényeges dimenziója. Amint a mottónkban idézett Nobel-díjas Paul Krugman megjegyezte, a nemzetek növekedésének megértéséhez kulcs a régiók növekedésének megértése.

⁴ A fejezet a Közgazdasági Szemle 2018. évi 5. számában megjelent írás átdolgozott, rövidített változata.

A régiók, mint szubnacionális térségek gazdasági növekedésével foglalkozó szakirodalom igen bőséges (Abreu 2014; Capello - Nijkamp 2009; Maier-Trippel 2009). Cochrane és Poot (2014, p. 262) kilenc mérvadó irányzatot sorol fel a hagyományos keynesi és neoklasszikus irányzatokkal együtt. Az újabb megközelítések már további dimenziókat is integrálnak magyarázataikba, pl. a Romer-féle endogén növekedésméletet, Lundvall innovációs rendszerek elméletét, a Krugman-féle új gazdaságföldrajzot, az evolúciós gazdaságföldrajzot stb. (Acs-Varga 2002; Acs - Sanders 2014). Ezeknél az irányzatoknál egyre inkább előtérbe kerül a földrajzi elhelyezkedés és a térbeli külső méretgazdaságosság, az ún. agglomerációs előnyök, másképpen agglomerációs externáliák szerepe (Capello 2015; Lengyel B. – Szakálné Kanó 2014; Lengyel et al. 2017; Varga - Schalk 2004).

Tanulmányunkban a 2000 és 2016 közötti időszakban elemezzük, hogy melyik térség milyen mértékben járult hozzá az országos GDP növekedéséhez, javította azt vagy mérsékelte. Elemzéseink feltáró jellegűek, vizsgálataink során leíró módszertant követünk. Területi egységnek a megyéket vettük, ez a legkisebb olyan területi szint, ahol a GDP még jól becsülhető. A hasonló fejlődési pályán lévő megyékből típusokat képeztünk, ezáltal markánsabban megjelennek a jellemző térbeli folyamatok. A nemzeti számlák rendszere a közelmúltban megváltozott, a magyar megyék GDP-jét is a 2014-ben bevezetett ESA2010 szerint újraszámolt adatokkal vesszük figyelembe. A megyékre folyóáras GDP-adatok állnak rendelkezésünkre, területi árindexek hiányában az országos volumenindexet használjuk mindegyik megyére a folyó áron közölt GDP adatok 2010-es, illetve 2012-es árakon történő átszámolásához.

Elemzésünk alapvető kérdése: mely térségek és mikor erősítik, illetve gyengítik az ország gazdasági növekedését? Tanulmányunkban először az országos adatokat ismertetjük 2000 és 2016 között, összevetve az EU poszt szocialista tagállamainak gazdasági növekedésével. Majd a megyék 5 típusának gazdasági növekedését mutatjuk be és azt, hogy miként járultak hozzá az országos kibocsátáshoz, továbbá gazdasági növekedésük mennyiben vezethető vissza a munkatermelékenység vagy a foglalkoztatás javulására. Ezt követően a gazdasági növekedés főbb tényezői közül a munkaerő, a beruházások és a kutatás-fejlesztés fontosabb mutatóinak térbeli alakulását tekintjük át. Az adatokból kirajzolódó helyzetkép igen összetett, számos

további megválaszolatlan kérdést vet fel, ezért tanulmányunk végén csak dilemmáinkat, átgondolandó javaslatainkat vázolhatjuk fel.

3.1 Az ország és megyéinek gazdasági növekedése

Egy ország GDP-je térségeinek GDP-jéből tevődik össze, emiatt egy ország és térségeinek gazdasági növekedése összefügg. Mielőtt rátérünk a megyék gazdasági növekedésére, előtte röviden áttekintjük a magyar gazdaságét, összevetve a többi kelet-közép-európai EU-s tagállamával (1. táblázat).

	EU28	Bulgária	Cseh-ország	Észt-ország	Lengyel-ország	Lett-ország	Litvánia	Magyar-ország	Románia	Szlovákia	Szlovénia
2000=100%											
2006	113,5	140,9	129,5	155,4	123,5	165,9	155,0	128,2	143,1	138,8	126,0
2012	116,0	159,4	138,2	155,0	156,5	160,3	168,3	122,3	155,6	168,7	127,1
2016	123,0	174,6	151,2	166,5	174,7	175,9	187,7	136,5	180,8	188,4	135,9
2004=100%											
2012	107,8	129,6	121,4	120,4	139,2	119,7	125,6	103,4	122,5	140,8	110,9
2016	114,3	141,9	132,8	129,3	155,5	131,4	140,1	115,5	142,3	157,2	118,5
2012=100%											
2016	106,0	109,5	109,3	107,4	111,7	109,7	111,6	111,7	116,2	111,7	106,9

1. táblázat: A bruttó hazai termék (GDP) volumenének változása az Európai Unió posztoszocialista országaiban, % (ESA2010)

Forrás: KSH STADAT 7.3.4. alapján a szerzők szerkesztése (letöltve: 2017. december 30.)

A vizsgált intervallumon belül a magyar gazdaság éves növekedési ütemei alapján három időszakot különíthetünk el: a 2000-2006-os, a 2007-2012-es és a 2013-2016-os periódusokat. A 10 országot tekintve a magyar gazdaság növekedése 2000-től szinte mindig elmaradt a többitől. Ha 2004-hez képest, vagyis az EU-s csatlakozás dátumához viszonyítunk, akkor Magyarország a 2012-ig tartó periódusban a 10 ország közül az utolsó helyen tartózkodott, miként a 2016-ig tartó időszakban is. A posztoszocialista országok között a csatlakozás óta a legkisebb gazdasági növekedést Magyarország érte el, alig haladta meg az EU28 átlagát.

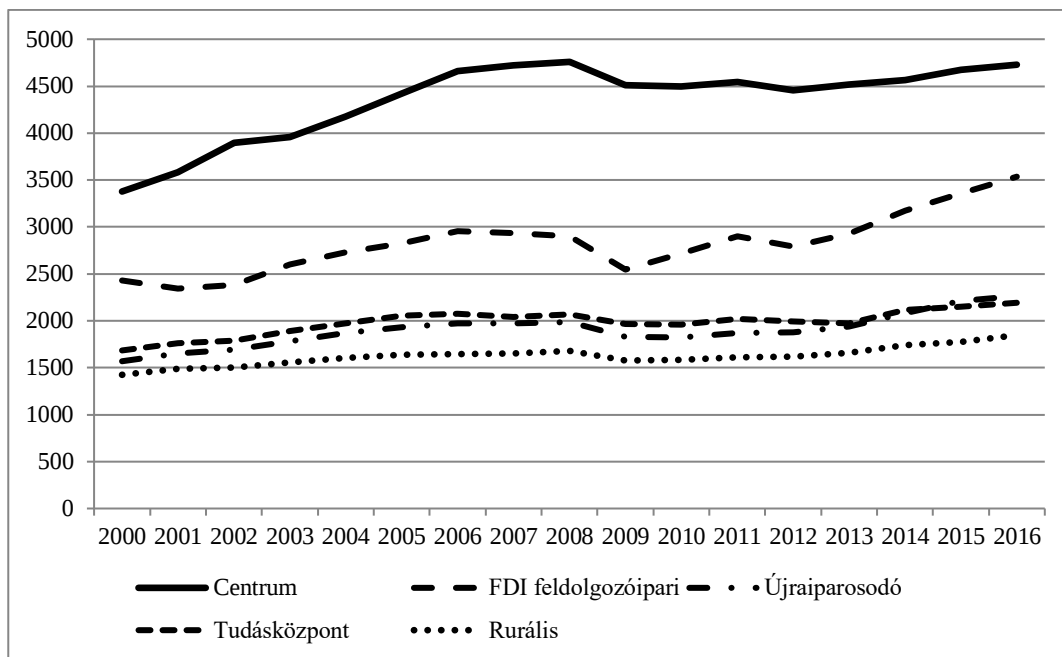
Kérdésként vetődik fel, hogy az egyes időszakokban Magyarország gazdasági növekedését melyik térség milyen mértékben segítette elő? Melyik időszakban hol figyelhető meg dinamikus és hol visszafogott növekedés? Főleg a közelmúltat, a 2012 utáni időszakot érdemes alaposabban vizsgálni, amelyből következtethetünk a közeljövő gazdasági folyamataira is.

A 20 területi egység adatai nehezen áttekinthetők, ezért tipizáltuk hasonló fejlődési pályáik alapján a megyéket. A megyék többi típusát a gazdasági növekedés, a 2016-os fajlagos GDP érték és gazdasági szerkezet alapján alakítottuk ki korábbi vizsgálatot is figyelembe véve (Lengyel 2017, pp. 410-411):

- *centrum*: Budapest és Pest (2011-es népszámlálás szerinti lakónépességük 2.971 ezer fő),
- *FDI-feldolgozóipari*: Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-Esztergom és Vas (1.445 ezer fő),
- *újraiparosodó*: Bács-Kiskun, Zala, Veszprém, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok (2.023 ezer fő),
- *tudásközpont*: Baranya, Csongrád és Hajdú-Bihar (1.353 ezer fő),
- *rurális*: Tolna, Somogy, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád (1.668 ezer fő).

3.2 A megyetípusok gazdasági növekedésének jellemzői

A megyetípusok egy lakosra jutó bruttó hazai termékének (GDP) alakulása alapján felsejlenek a térbeli folyamatok és látható válik az országon belüli átrendeződés (10. ábra). A centrumban mindvégig magas az egy főre jutó GDP, jócskán felülmúlja a többi térségtípusét, de 2007 után lényegében stagnál. Az FDI-feldolgozóipari megyék erősen ingadoznak, 2013-tól viszont előre törtek. A másik 3 megyetípus jócskán leszakad az országos átlagtól, mindvégig hasonló pályán mozogtak, az újraiparosodó megyék rosszabb pozícióból indulva már utolérték a tudásközpontokat. 2012 után mind az öt típusnál megfigyelhető bizonyos fellendülés, de eltérő dinamikával.

10. ábra: A megyetípusok egy lakosra jutó bruttó hazai termékének (GDP) alakulása (e. Ft, 2010-es árakon)

Forrás: KSH STADAT 6.3.1.1., 6.1.1. és 3.1.1. alapján a szerzők szerkesztése
(letöltve: 2017. december 30.)

Az országos éves növekedési ütemek alakulása alapján a megyetípusokra is ugyanazon három időszakot különítettük el: 2000-2006; 2007-2012 és 2013-2016 (2. táblázat). A 2000-2006-os időszakban eltérő mértékben, de mindenhol volt gazdasági növekedés, bőven az országos átlag felett a centrumban. A 2007-2012 közötti visszaesés, stagnálás is mindenütt megfigyelhető, főleg az FDI-feldolgozóipari és újraiparosodó térségekben. 2013-tól pedig újra mindenhol van növekedés, főleg a FDI-feldolgozóipari és újraiparosodó megyékben élénk, míg a centrum jelentősen elmarad az országos átlagtól, miként a tudásközpontok is.

Minek köszönhető az egyes megyetípusok eltérő gazdasági növekedése 2012 után? A gazdasági növekedés közismert módon *dekompozícióval felbontható*: az egy lakosra jutó GDP egyenlő a *munkatermelékenység* (labour productivity, lp), a

foglalkoztatási ráta (employment rate, er) és a *munkaképes korúak arányának* (active population, ap) szorzatával⁵.

	Centrum	FDI-feldolgozóipari	Újraiparosodó	Tudásközpont	Rurális	Ország
2000=100%						
2006	138,0	121,5	125,7	123,3	115,5	130,0
2012	131,8	114,7	119,5	118,4	113,5	125,8
2016	139,9	145,4	144,3	130,2	129,7	143,1
2004=100%						
2012	106,7	102,2	100,0	101,0	100,6	105,2
2016	113,2	129,5	120,8	111,0	114,9	119,6
2012=100%						
2016	106,1	126,8	120,8	109,9	114,3	113,7

2. táblázat: *A megyetípusok egy lakosra jutó bruttó hazai terméke (GDP) éves változása, % (2010-es árakon)*

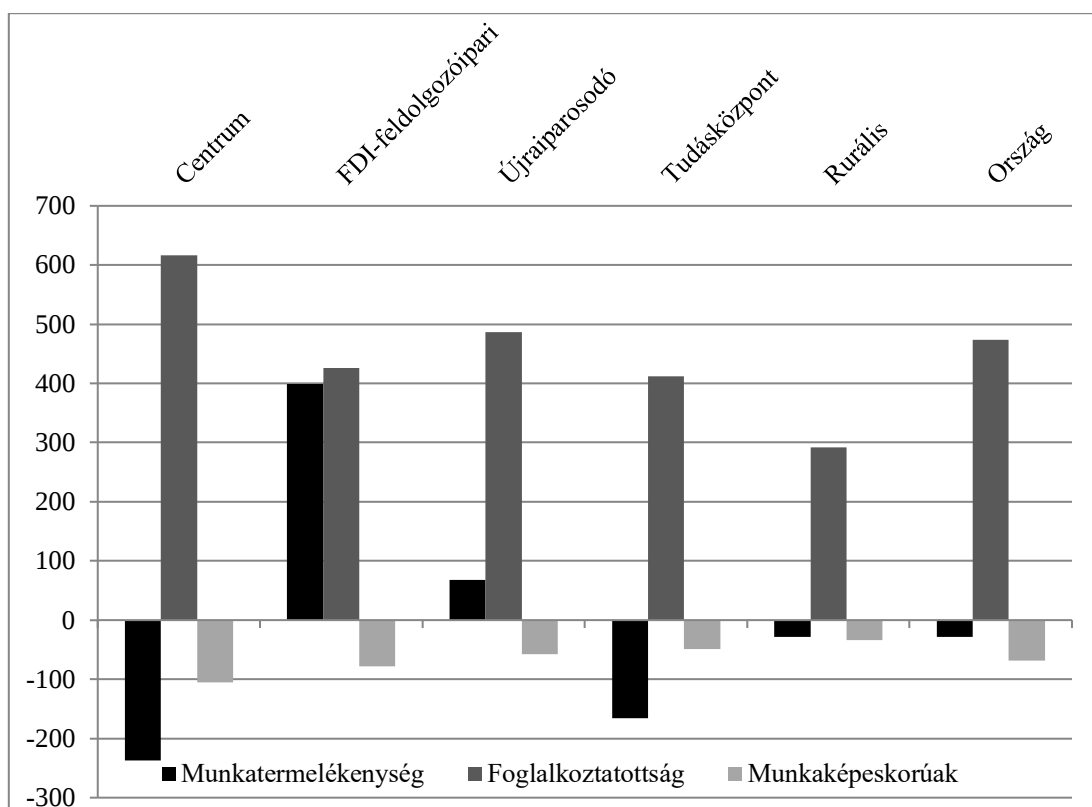
Forrás: KSH STADAT 6.3.1.1., 6.1.1. és 3.1.1. alapján a szerzők számítása (letöltve: 2017. december 30.)

Megjegyzés: az egy lakosra számolt GDP növekedés üteme a megyetípusok lakónépességének változása miatt eltérhet az országos volumen növekedési ütemétől.

A 2012-2016 közötti növekedésnél mindenhol a *foglalkoztatás javulása* volt a fő mozgatóerő, főleg a centrumban és az újraiparosodó megyékben (11. ábra). Az is megfigyelhető, hogy 15-64 éves munkaképeskorúak számának alakulása mindenütt negatívan hatott a GDP gyarapodására. Nagyobb eltérések a *munkatermelékenység változásában* figyelhetők meg. Ha az egy foglalkoztatottra jutó GDP-vel becsüljük a *munkatermelékenységet*, akkor az adatsorokból látható, hogy 2000-től 2008-ig mindegyik térségben javult a munkatermelékenység, ezt követően viszont megváltoztak a területi folyamatok (12. ábra). Itt is szembeűnő a centrum 2008-ig tartó gyors javulása majd fokozatos hanyatlása, 2016-ban a 2005-ös szintre csúszott

⁵ Az egy lakosra jutó GDP megadható három tényező szorzataként (Dusek-Kotosz 2016; Lengyel I. 2010;): $\frac{GDP}{lakónépesség} = \frac{GDP}{foglalkoztatottak} * \frac{foglalkoztatottak}{munkaképeskorúak} * \frac{munkaképeskorúak}{lakónépesség}$. A képlet röviden: $y=lp*er*ap$. Két időszakot összevetve, a reál GDP-ben mért növekmény felbontható: $y_1-y_0=(lp_1-lp_0)*er_0*ap_0+(er_1-er_0)*lp_1*ap_0+(ap_1-ap_0)*lp_1*er_1$

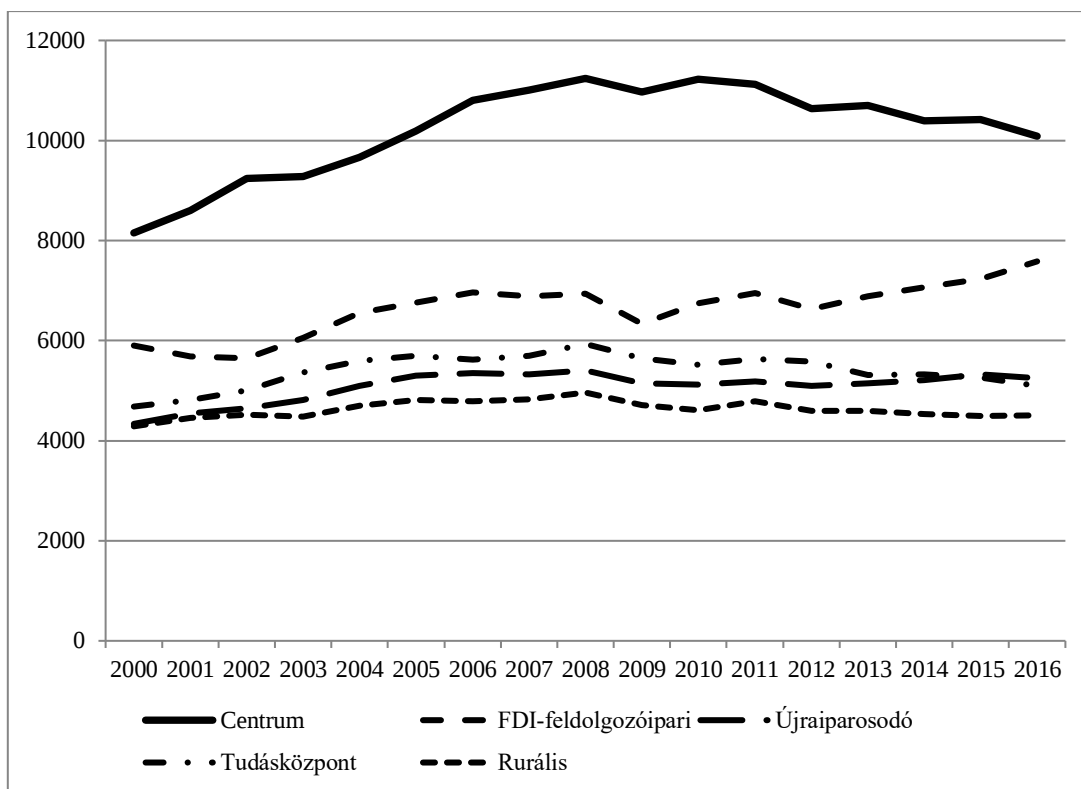
vissza. 2012-től csak az FDI-feldolgozóipari megyékben javult, az újraiparosodó térségekben stagnált, míg a tudásközpont és rurális térségekben szintén csökkent a munkatermelékenység. Két típus, a tudásközpontok és a rurális térségek munkatermelékenysége 2016-ban a 2000-es szintre csúszott vissza, és másfél évtized alatt a tudásközpontokat utolérték az újraiparosodó térségek.

11. ábra: A GDP egy lakosra jutó növekményének felbontása megyetípusonként 2012-2016 között (e. Ft, 2012-es árakon)

Forrás: KSH STADAT 6.3.1.1., 6.1.1. és 6.2.1.2. táblázatok alapján a szerzők számolása

Megjegyzés: munkaképeskorúnak a 15-64 éveseket tekintettük

12. ábra: *Az egy foglalkoztatottra jutó GDP (e. Ft, 2010-es árakon)*

Forrás: KSH STADAT 6.3.1.1., 3.1.1. és 6.2.1.3. alapján a szerzők számítása.

A fenti adatokból az derül ki, hogy a centrum, azaz Budapest és a tága vett vonzáskörzetének tekintett Pest megye növekedése 2006-ig nagyon gyors volt, magas egy főre jutó GDP-t ért el és javult a munkatermelékenysége. De 2012-től a növekedés igen lassúvá vált, a főváros alig járult hozzá az ország gazdasági növekedéséhez és csökkent a munkatermelékenysége is.

A fenti adatok és empirikus elemzések alapján főbb megállapításaink:

- (a) Magyarország 2006-ig dinamikus növekedett, amely folyamat már a globális válság előtt, 2007-ben megtorpant és csak 2013-tól indult meg újra. A 10 poszt-szocialista országgal összevetve 2004-től, az EU-s csatlakozástól számítva Magyarország a legkisebb növekedést érte el.
- (b) 2006-ig mindegyik magyar megyében gyors gazdasági növekedés zajlott, a 2007-2012 közötti visszaesés is szinte mindenhol megfigyelhető, miként a 2013-tól újra élénkülő gazdaság is.

- (c) 2012-től mindegyik térségben elsősorban a foglalkoztatás javulása növeli a gazdasági kibocsátást, a munkaképes korúak számának csökkenése pedig mindenhol visszafogja, míg a munkatermelékenység javulása csak az FDI-feldolgozóipari megyékben éreztetni érdemben hatását.
- (d) Budapest és vonzáskörzete (a Közép-magyarországi régió) magas egy főre jutó GDP-vel bír, 2006-ig húzta magával, de azóta visszafogja a hazai gazdasági növekedést. 2010-től a munkatermelékenység is visszaesett.
- (e) A vidéki 'tudásközpontok' (Baranya, Hajdú-Bihar és Csongrád megyék), ahol nagyobb közintézmények találhatók (pl. nagy létszámú egyetemek orvosi képzéssel és regionális klinikákkal, jelentősebb kutatóintézetek), szintén lassan fejlődnek és visszafogják az országos növekedést is.
- (f) 2013-tól elsősorban az FDI-feldolgozóipari megyék generálják az országos növekedést: Győr-Moson-Sopron, Fejér, Vas és Komárom-Esztergom. A kevésbé fejlett megyék közül több újraiparosodik (pl. Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén), megfigyelhető alacsonyabb szintről induló, de szintén dinamikus növekedésük.
- (g) A rurális térségek növekedése is lassú, munkatermelékenységük a 2000-es szintre esett vissza, pedig az EU kohéziós politikájának fő kedvezményezettjei és a jelentős fejlesztési források célterületei.

A térségek növekedése több tényezőre vezethető vissza. Kérdés, hogy a térségtípusok eltérő növekedése melyik tényezőnek mennyiben tudható be? Vajon Budapesten a képzett munkaerő vagy a tőke hiányzik a válság utáni dinamikusabb növekedéshez? A hazai területi folyamatok áttekintését követően a növekedés alaptényezői közül az általunk fontosabbnak ítélt néhány mutató térbeli alakulását elemezzük.

3.3 A gazdasági növekedés alaptényezőinek térbelisége

A szakirodalom alapján a gazdasági növekedés főbb tényezői: emberi erőforrások, természeti erőforrások, tőkeállomány és technológia. Ezen tényezők mennyiségének és minőségének változása több mutatóval mérhető, jelen vitaanyagunkban csak

néhány alapvetőt emelünk ki, amelyek véleményünk szerint jelzik a gazdasági növekedés hazai térbeli anomáliáit.

Emberi erőforrások

A munkaerő-állomány létszáma és alakulása, mint mennyiségi mutató jelzi a munkakínálat változását (3. táblázat). A lakónépesség, mint potenciális munkaerő-forrás alakulása 2001 és 2016 között jelentős *térbeli koncentráció*dást mutat: országosan 403 ezer fővel, 3,9%-kal csökkent a lakosság, miközben a centrumban nőtt 169 ezer fővel. A többi megyetípusban mindenhol jelentős a csökkenés, legkevésbé az FDI-feldolgozóipari megyékben, míg a másik háromban 7-10% közötti.

	2001, e. fő		2016, e. fő		2016-2001, e. fő		2016/2001, %	
	Összes	15-64 évesek	Összes	15-64 évesek	Összes	15-64 évesek	Összes	15-64 évesek
Centrum	2831	1961	3000	2006	169	45	106,0	102,3
FDI-feldolgozóipari	1449	1002	1424	970	-24	-32	98,3	96,8
Újraiparosodó	2726	1838	2448	1647	-278	-191	89,8	89,6
Tudásközpont	1392	951	1300	883	-92	-68	93,4	92,8
Rurális	1803	1211	1626	1104	-178	-107	90,2	91,1
Ország összesen	10200	6963	9798	6609	-403	-354	96,1	94,9

3. táblázat: *A lakónépesség és a munkaképes-korúak (15-64 évesek) száma és változása megyetípusonként*

Forrás: KSH STADAT 6.1.1. alapján a szerzők számítása.

Munkaképesnek a 15-64 éveseket tekintve hasonló változások figyelhetők meg: egyedül a centrumban nőtt a számuk, míg máshol jelentősen csökkent. Érdekes, hogy az FDI-feldolgozóipari megyékben nagyobb mértékben csökkent a munkaképes-korúak száma, mint az összes lakosságé. A centrumban koncentrációdott 2001-ben az ország munkaképes-korú lakosságának 28,2%-a, amely arány 2016-ra 30,3%-ra nőtt.

A munkaerő minősége is több mutatóval jellemezhető, az egyik legfontosabb az iskolai végzettség, elsősorban a *felsőfokú végzettségűek arányának* alakulása (4. táblázat). Hosszabb időszakot tekintve az utóbbi népszámlálások és a 2016-os mikrocenzus adatai alapján az országban a rendszerváltástól 2016-ig 10,1%-ról

22,8%-ra nőtt a felsőfokú végzettségűek aránya. A centrumban 2016-ban a lakosság kb. harmada rendelkezett felsőfokú végzettséggel, míg a többi megyetípusban 15-21%-uk.

	Összes lakosságból				30-34 évesek között			
	1990	2001	2011	2016	1990	2001	2011	2016
Centrum	15,5	19,4	28,4	34,3	19,3	22,0	39,3	47,2
FDI-feldolgozóipari	8,6	10,8	16,1	18,9	11,8	13,2	23,4	28,9
Újraiparosodó	7,7	9,6	14,2	16,7	10,9	12,0	20,7	24,7
Tudásalapú	8,9	11,4	17,4	21,0	11,9	14,8	26,7	31,7
Rurális	6,9	8,5	13,1	15,2	10,2	10,6	19,6	23,2
Ország	10,1	12,6	19,0	22,8	13,2	15,3	28,0	33,9

4. táblázat: *A felsőfokú végzettségűek aránya, %*

Forrás: KSH 2016. évi mikrocenzus megyénkénti 1.2.3. táblája alapján a szerzők számítása.

Főleg a 30-34 éves korosztályra érdemes figyelni, az EU-ban a 2014-2020-as időszak célkitűzései között szerepel, hogy a korosztály 40%-a szerezzon felsőfokú végzettséget. Magyarországon a 30-34 éves fiatalok között dinamikusan nőtt a diplomások aránya, 2016-ban már 33,9%-uk rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Az országon belül jelentős különbségek figyelhetők meg, amíg a centrumban a fiatalok közel fele (47,2%) diplomás, addig a rurális térségekben csak minden negyedik (23,2%). A hazai gazdasági növekedést generáló FDI-feldolgozóipari és újraiparosodó megyékben is alacsony az arányuk, 28,9% és 24,7%. A tudásközpontokban is csak 31,7%, amely arányt az egyetemi és egészségügyi dolgozók jelentősen javítják, a versenyszférában itt is valószínűleg kevés diplomás dolgozik.

A felsőfokú végzettségűek aránya főleg a felsőoktatási intézményeknek helyet adó nagyvárosi térségekben magas, mivel a végzést követően több fiatal ott próbál elhelyezkedni, illetve a tudásintenzív cégek is szívesen működnek az egyetemi városokban. A *nappali tagozatos hallgatók* képzési hely szerinti ezer lakosra jutó számának alakulása is erős térbeli koncentrációt mutat, amíg a centrumban és tudásközpontokban ezer lakosra 36,2 és 37,5 hallgató jutott, addig a rurális térségekben csak 2,9 fő, miközben 2005-ben még 7,9 fő volt (5. táblázat). De a gazdasági növekedést élénkítő FDI-feldolgozóipari és újraiparosodó megyékben is

alacsony a fajlagos számuk és rohamosan csökken 2005 és 2016 között, 15,6 főről 8,3 főre, illetve 14,8 főről 8,1 főre.

	Hallgató/ezer lakos			Megoszlás (%)		
	2005	2010	2016	2005	2010	2016
Centrum	34,8	37,8	36,2	45,5	51,2	57,1
FDI-feldolgozóipari	15,6	11,9	8,3	10,4	7,9	6,2
Újraiparosodó	14,8	12,1	8,1	14,4	11,2	8,3
Tudásalapú	36,4	42,1	37,5	23,0	26,1	25,6
Rurális	7,9	4,7	2,9	6,3	3,6	2,4
Ország	21,6	21,8	19,4	100,0	100,0	100,0

5. táblázat: *Felsőoktatásban nappali tagozatos hallgatók ezer lakosra jutó száma (fő) és megoszlása (%)*

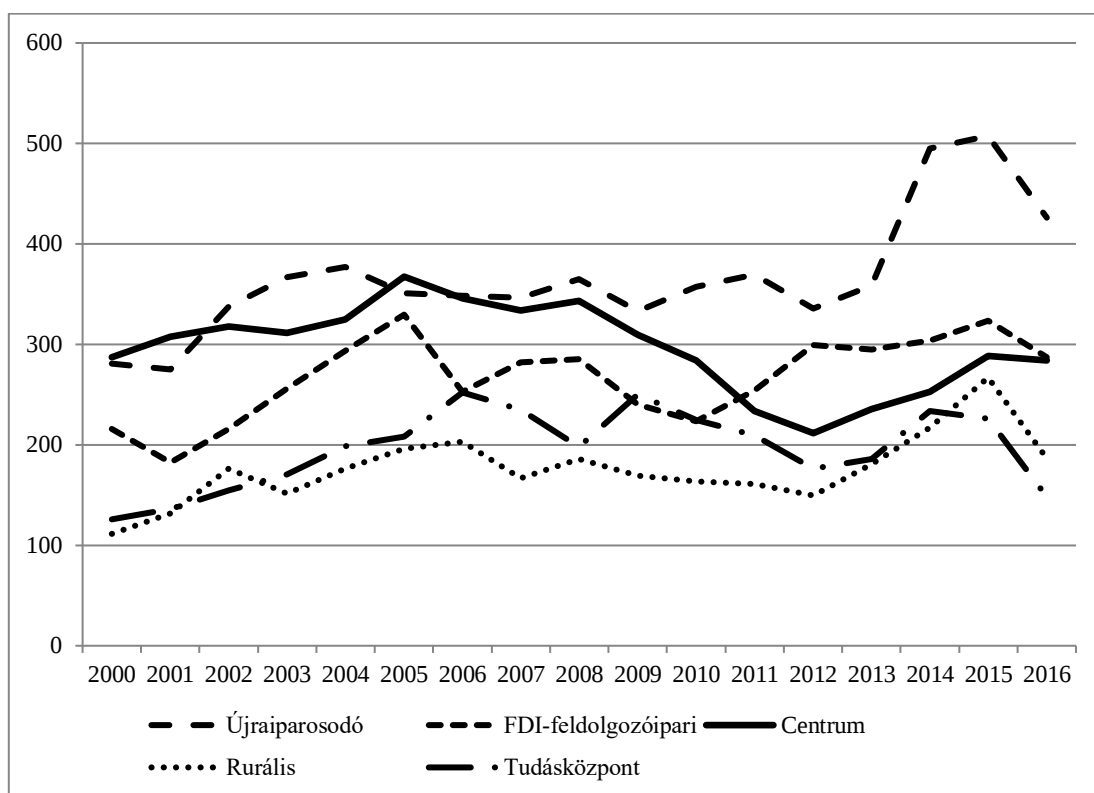
Forrás: KSH STADAT 6.2.5.5. tábla alapján a szerzők számítása.

A nappali tagozatos hallgatók száma országosan is csökkent, 2006-ban még 225 ezer fő volt, 2010-ben 218 ezer fő, majd évente 4-5 ezer fővel mérséklődve 2016-ban már csak 190 ezer fő. Ez a csökkenés szinte csak 3 megyetípusban zajlott le, az FDI-feldolgozóipari, az újraiparosodó és rurális megyékben, míg a centrumban és a tudásközpontokban minimális volt a változás. 2016-ban az utóbbi két típusban koncentrálódik a hallgatók 82,7%-a, ami előre vetíti, hogy az FDI-feldolgozóipari és az újraiparosodó térségekben egyre nehezebb lesz kvalifikált, nemzetközileg versenyképes munkaerőt találni.

A munkaerő-állomány térbeli és időbeli alakulását néhány mutató alapján áttekintve érzékelhető, hogy az országban egy erőteljes koncentrációs folyamat zajlik. A centrumban nő a lakónépesség, köztük a munkaképes-korúak száma, míg a többi térségtípusban csökken, ahol ezáltal szűkül a munkaerő kínálata. A diplomásokat tekintve is erős a koncentráció a centrumban, főleg a 30-34 évesek körében, míg a növekedést felmutató térségekben nemcsak a diplomások aránya alacsony, hanem rohamosan csökken a felsőoktatásban tanulók száma is.

Tőkeállomány

A tőkeállomány fogalma szerteágazó, az anyagi létesítmények (pl. ingatlanok), gépek és berendezések, immateriális tőkejavak stb. széles körét fogja át. A tőkeállomány és egyes alkotóelemei is több mutatóval mérhetők, a térbeli folyamatok bemutatásához a beruházásokat, a külföldi közvetlen tőkebefektetéssel működő vállalkozások külföldi tőkéjét és az EU gazdaság- és vállalkozásfejlesztési forrásainak térbeli felhasználását tekintjük át.

13. ábra: Egy lakosra jutó beruházások értékének alakulása, e. Ft (2000-es árakon)

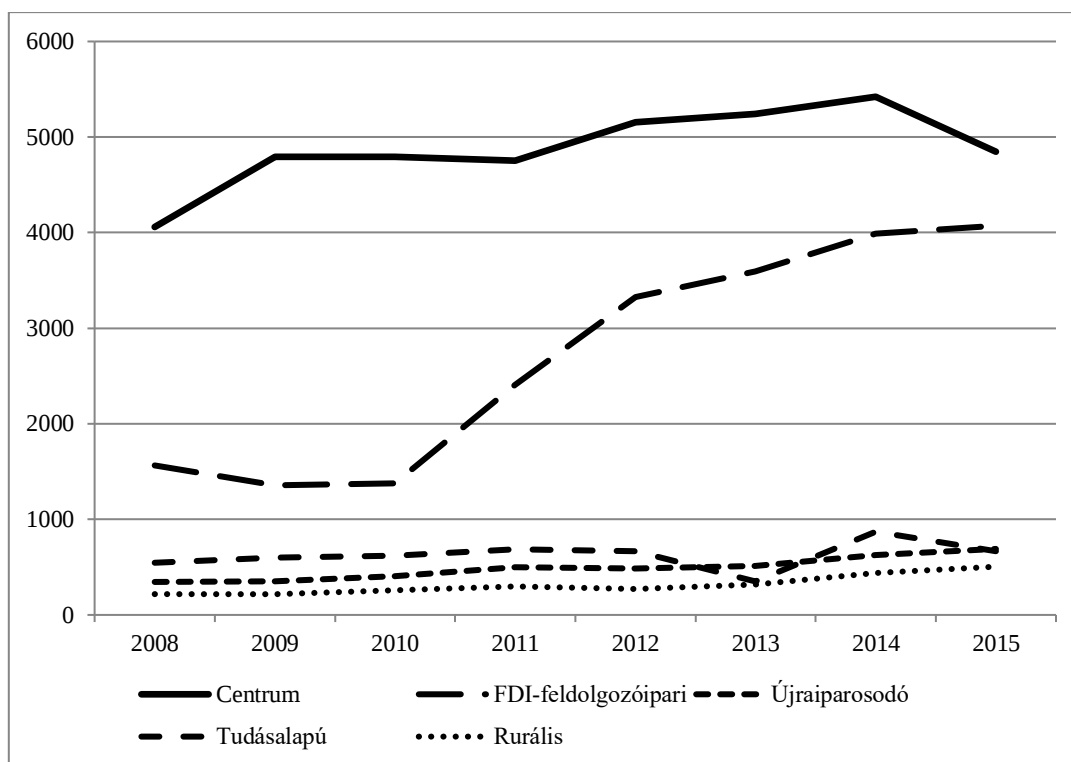
Forrás: KSH STADAT 6.3.3.1., 6.1.1. és 3.3.1. táblák alapján a szerzők számítása.

Megjegyzés: a KSH a teljes körűen megfigyelt vállalkezési kör, költségvetési és nonprofit szervezetek adott megye területén megvalósult beruházásainak adatait közli, függetlenül a beruházó területi elhelyezkedésétől, a többi szervezet beruházási teljesítménye székhely szerint kerül elszámolásra.

A 2000 utáni egy lakosra jutó, megvalósulás helye szerinti, megyetípusonkénti beruházások alakulása érzékelhetően a növekedési ütemekkel összhangban változik

(13. ábra). A centrum 2008-ig elől szerepelt majd látványosan visszaesett 2012-ig és csak 2015-ben érte el újra a 2000-es szintet. Az FDI-feldolgozóipari térségekben erős ingadozás figyelhető meg, 2006-ban megtorpant és csak 2012-ben érte el és tartja ezt a szintet. Az újraiparosodó megyék 2002-től az élen járnak és 2014-15-ben kimagasló értéket értek el (pl. valószínűleg az autópálya építések miatt is). A másik két megyetípus együtt mozgott, szembetűnő, hogy 2013-tól a tudásközpontok egyre inkább hátrасorolódnak.

A külföldi közvetlen tőkebefektetéssel (FDI) működő vállalkozások szerepe a magyar gazdaságban kiemelkedő, a külföldi irányítású leányvállalatok GVA-ból való részesedése a második legnagyobb az EU-n belül, Írország után (2014-ben mindkét országban 53% volt), az EU28 átlaga 24% (KSH 2017). A megyetípusokat tekintve a centrumban koncentrálódik az FDI, ami főleg az országos hatáskörű kereskedelmi bankok, biztosítók, nagykereskedelmi cégek, média-vállalkozások stb. tömörülésének tudható be (14. ábra).

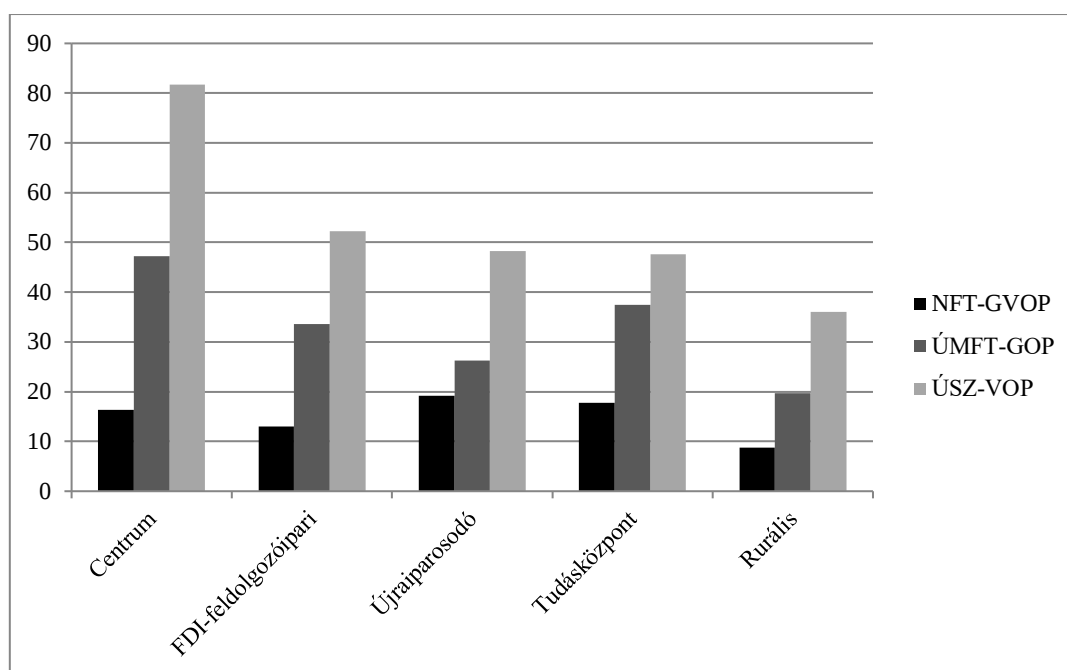

14. ábra: A külföldi közvetlen tőkebefektetéssel működő vállalkozások egy lakosra jutó külföldi tőkéje, ezer Ft/lakos (folyó áron)

Forrás: KSH STADAT 6.3.2.5.2. és 6.1.1. táblái alapján a szerzők számítása.

De a centrumban 2009 és 2014 között minimális volt az FDI növekedése (folyó áron) és 2015-ben megfigyelhető egy visszaesés is. Az FDI-feldolgozóipari térségekben 2010-től egy dinamikus növekedés tapasztalható (megjegyezzük, részben emiatt kapta elnevezését ez a típus), ami 2015-ben kissé lelassult. A másik három megyetípusnál az FDI szerepe igen mérsékelt.

Az EU-s forrásokat és felhasználásukat tervezési időszakonként állapítják meg, a különböző időszakok terveiben mindig szerepelt olyan operatív program (OP), amelynek fő célja a közvetlen gazdaság- és vállalkozásfejlesztés és kedvezményezettjei a vállalkozások voltak (KPMG 2017) (15. ábra).

15. ábra: Az EU-s gazdaság- és vállalkozásfejlesztési források egy lakosra jutó, kifizetett értéke (2004-2015), a projekt helyszíne alapján (folyó áron, e. Ft.)

Forrás: EMIR alapján a szerzők szerkesztése (letöltve: 2016.01.12.)

Megjegyzés: NFT-GVOP: Nemzeti Fejlesztési Terv Gazdasági Versenyképességi Operatív Program (2004-2006); ÚMFT-GOP: Új Magyarország Fejlesztési Terv Gazdaságfejlesztési Operatív Program (2007-2013); ÚSZT-VOP: Új Széchenyi Terv Vállalkozásfejlesztési Operatív Program (2011-2013).

Az EU-s gazdaság- és vállalkozásfejlesztési források egy lakosra jutó felhasználásában a NFT-GVOP esetében (2004-2006 között) az újraiparosodó és

tudásközpontok jártak élen, az ÚMFT-GOP-nál (2007 és 2013 között) a centrum és a tudásközpontok, míg az ÚSZT-VOP (2011-2013 között) esetében egyértelműen a centrum élvezett előnyöket, pedig a Közép-magyarországi régió fejlettsége miatt az ott működő vállalatok lényegében már nem kaphattak volna támogatásokat. Az adatokból kiderül, hogy a vállalati pályázatoknál a kevésbé fejlett térségek cégei háttérbe szorultak, holott ezeket a kohéziós forrásokat főleg nekik szánták.

A tőkeállomány néhány fontos adatának térségtípusonkénti eloszlásából és alakulásából érzékelhető kapcsolatuk a gazdasági növekedéssel. A beruházások és az FDI alakulása az adatok alapján összhangban áll a gazdaság növekedésével, kivált erős kapcsolat látszik az FDI-feldolgozóipari megyéknél. A centrum vállalkozásainak juttatott EU-s gazdaság- és vállalkozásfejlesztési források gazdaságélénkítő hatása viszont nem érzékelhető az ország gazdasági növekedésében.

Kutatás-fejlesztés és szabadalmak

A technológia és vállalkozói szellem, mint növekedési tényező az előzőekhez képest is jóval összetettebb, magában foglalja többek között a tudományos és műszaki ismeretek színvonalát, az újítások és szabadalmak hozamát, a vezetési ismereteket stb. (Gyurkovics-Vas 2018; Szakálné Kanó-Vas 2013; Török et al 2004). Ezen tényezőcsoportból a kutatás-fejlesztési ráfordításokat, a kutatók és tudományos fokozattal bírók számát, a szabadalmak térbeli alakulását tekintjük át.

	K+F-költség				K+F-beruházás			
	2005-2006		2015-2016		2005-2006		2015-2016	
	e. Ft/fő	%	e. Ft/fő	%	e. Ft/fő	%	e. Ft/fő	%
Centrum	43,2	68,5	88,8	68,6	9,8	75,2	9,6	52,7
FDI-feldolgozóipari	8,0	6,5	20,8	7,7	1,0	3,8	3,6	9,6
Újraiparosodó	5,6	8,3	14,0	8,9	1,1	7,7	3,3	14,7
Tudásközpont	19,0	14,5	38,7	13,0	3,1	11,6	8,2	19,8
Rurális	2,2	2,1	4,4	1,9	0,4	1,7	1,1	3,3
Ország	17,8	100,0	39,5	100,0	3,7	100,0	5,5	100,0

6. táblázat: *Az egy lakosra jutó K+F-költség és –beruházás értéke (folyó áron, ezer Ft/fő) és megoszlása (%)*

Forrás: KSH STADAT 6.3.4.1. és 6.1.1.

A kutató-fejlesztő helyek ráfordításai a K+F költségből és –beruházásból állnak (6. táblázat). A K+F költségek megyetípusonkénti eloszlása egy évtized alatt alig változott, stabilnak tűnik, a centrumban és a tudásközpontokban koncentrálódik, együtt kb. 82-83%. A K+F beruházások már kissé erősebben ingadoznak, de továbbra is a centrumban és a tudásközpontokban koncentrálódnak (87%-ról 73%-ra csökkentek), de már az újraiparosodó megyékben is megfigyelhető a növekedésük (Miskolc, Veszprém, Kecskemét térségében). Nyilván az adatok az MTA és egyéb kutatóintézetek, egyetemi műhelyek térbeli eloszlásával állnak összefüggésben, főleg a költségeket tekintve.

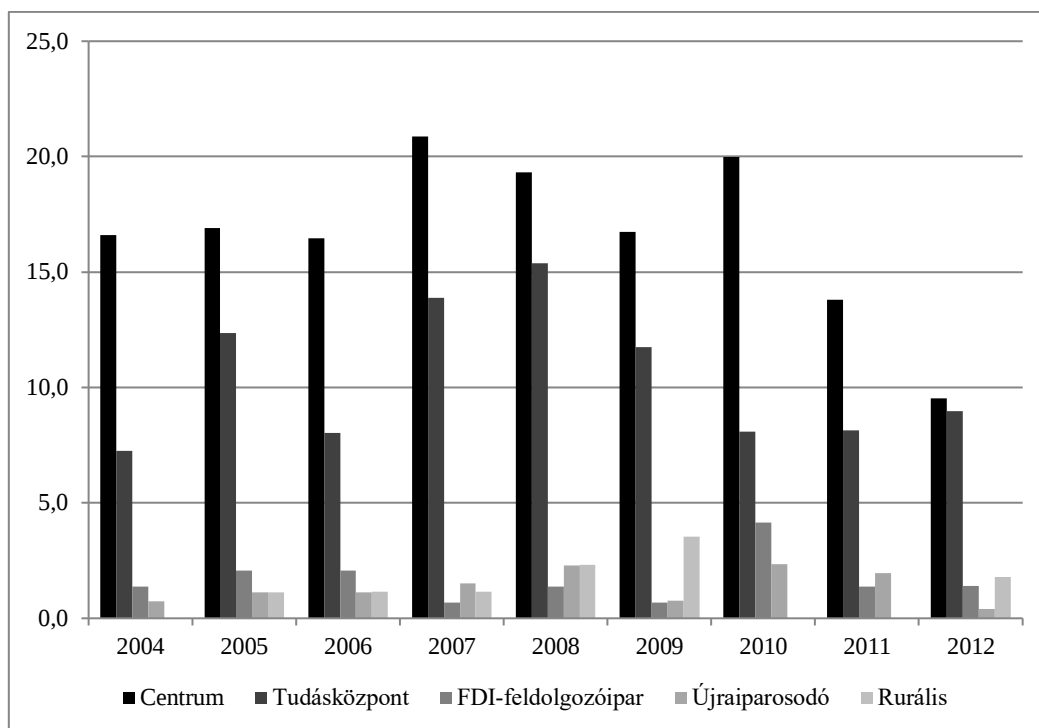
A kutatók és fejlesztők is a centrumban és a tudásközpontokban találhatók, míg a másik három megyetípusban alig dolgoznak (7. táblázat). A koncentrációs folyamat erősödik, amíg 2006-ban az ország kutatóinak 65,3%-a dolgozott a centrumban, addig 2016-ban már 69,4%-uk. Térben hasonlóan koncentrálódnak a tudományos fokozattal bíró kutatók (PhD, kandidátus, MTA doktora) is, kb. 80-83%-a a centrumban és tudásközpontokban dolgozik, amely térségekben pedig a gazdasági növekedés minimális. Miközben az FDI-feldolgozóipari és újraiparosodó térségekben alig vannak kutatók, az országos átlag felét sem éri el százezer lakosra jutó számuk.

	Kutatók*				Tudományos fokozattal bírók**			
	2006		2016		2006		2016	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Centrum	401	65,3	597	69,4	256	57,4	322	58,1
FDI-feldolgozóipari	91	7,5	124	6,9	57	6,5	74	6,4
Újraiparosodó	61	9,2	96	9,1	48	9,5	56	8,3
Tudásközpont	195	15,2	253	12,7	210	22,6	318	24,8
Rurális	28	2,8	30	1,9	26	3,5	25	2,5
Ország	174	100,0	263	100,0	126	100,0	170	100,0

7. táblázat: A kutatók, fejlesztők és tudományos fokozattal bírók százezer lakosra jutó száma (fő) és megoszlása (%)

Forrás: KSH STADAT 6.3.4.1. és Területi Statisztikai évkönyvek 4.3.1. táblái alapján a szerzők számítása.

Megjegyzés: *a kutató-fejlesztő helyek K+F-számított létszámából a kutatók és fejlesztők **MTA tagjai, MTA doktorai és PhD (és kandidátusok)

16. ábra: Az Európai Szabadalmi Hivatalnál bejegyzett szabadalmak (db/ millió lakos)

Forrás: az OECD RegPat adata, amiben a European Patent Office-hoz benyújtott/bejegyzett szabadalmak szerepelnek (letöltve: 2018.01.05.)

Az Európai Szabadalmi Hivatalnál bejegyzett, benyújtott *szabadalmak térbeli eloszlása* is nagyon egyenlőtlen, 2004 és 2012 között a centrumban és tudásközpontokban található 85-90%-uk (16. ábra). Az FDI-feldolgozóipar, vagy az újraiparosodó megyékben alig jegyeznek be szabadalmakat, ami jelzi az ott működő vállalatok innovációs stratégiáját, inkább vásárolják a technológiát (ún. követő cégek). A külföldi érdekeltségű részlegek pedig elsősorban az anyavállalattal és annak háttérintézményeivel állnak kapcsolatban, gyengén kötődnek a magyar innovációs rendszerhez (Lengyel B. - Leydesdorff 2011).

A gazdasági növekedés alapvető tényezőiből a fontosabbakat bemutatva érzékelhetővé válik néhány térbeli ellentmondás. A centrumban koncentrálódik az ország munkaerő-állománya mind mennyiségi, mind minőségi szempontból, a K+F ráfordítások és kutatók, a tudományos fokozattal bírók, az FDI, a bejegyzett szabadalmak, a felsőoktatás és kutatók képzése (doktori iskolák) stb., ennek ellenére a fővárosi térség gazdasági növekedése 2009-től alacsony és a munkatermelékenység is

csökken. Az is ellentmondás, hogy az ország gazdasági növekedését előidéző FDI-feldolgozóipari és az újraiparosodó térségekben visszaesik a munkaképes-korúak száma, minimálisak a K+F kiadások, alacsony a diplomások és kutatók aránya, de az utánpótlásuk is nehézkes lesz a helyi felsőoktatás jelentős beszűkülése miatt. De ebben a két megyetípusban dinamikusan nőnek a beruházások és a külföldi tőkebefektetések, amire visszavezethető gazdasági növekedésük.

3.4 Alapvető kérdések és dilemmák

Tanulmányunkban áttekintettük az ország és a megyetípusok gazdasági növekedését és az alapvető növekedési tényezők térbeliségét. Úgy véljük, nem az a gond, hogy a tényezőknél jelentős területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg, hanem az, hogy az ország erőforrásainak felhasználása nem hatékony. Az erőforrások koncentrációja ugyanis az agglomerációs előnyöket erősítheti, így a nemzeti szintű növekedésre pozitívan hathat. A probléma az, hogy a döntően fővárosban és kisebb részben a nagy vidéki egyetemi központokban megfigyelt erőforrás-koncentráció nem erősíti az országos szintű növekedést.

A helyzetkép alapján számos elméleti és gazdaságpolitikai kérdés, dilemma fogalmazódott meg bennünk. A fő dilemmánk a következő: az ország gazdasági növekedését néhány feldolgozóipari megye generálja, ahol a külföldi működőtőke beruházásain kívül a többi növekedési tényező erősen hiányos, miközben a jelentős forrásokat felhasználó és a hazai innovatív tényezőket (képzett munkaerő, K+F, felsőoktatás stb.) koncentráló térségek növekedése szinte stagnál. A tudásalapú gazdasági fejlődés tényezőit tömörítő főváros és egyetemi városok stagnálása pedig a magyar gazdaság növekedését is erősen visszafogja.

Elméleti felvetések és dilemmák:

- (a) Minek tudható be, hogy Budapest és vonzáskörzete 2007 után alig fejlődik, csökken a munkatermelékenysége és visszafogja az ország növekedését is? Holott egyre inkább koncentrálja a minőségi termelési tényezőket (képzett munkaerő, K+F és szabadalmak, felsőoktatás stb.), és a szakirodalom alapján azt

várnánk el, hogy ezen endogén tényezőket hatékonyan hasznosítva dinamikusan növekedjen és területi multiplikátorhatásokat generáljon.

- (b) Milyen szerepe van az egypólusú hazai településhálózatnak a mérsékelt gazdasági növekedésben? A főváros az egyetlen olyan hazai település, ahol a növekedési tényezők kritikus tömege rendelkezésre áll (képzett munkaerő, infrastruktúra, intézmények stb.), ami agglomerációs előnyt jelenthetne a nagyvállalatok globális versenyéhez. A többi hazai város túl kicsi a nemzetközi versenyhez.
- (c) Milyen hatása figyelhető meg a közlekedésfejlesztésnek, főleg a sugárirányú autópályarendszer kiépülésének? A fajlagos szállítási költségek csökkenése az új gazdaságföldrajz szerint erőteljes térbeli koncentrációt generál, ami már egy ideje megfigyelhető a főváros esetében, és ennek hatására kiszorulnak a vidéki vállalatok a helyi piacaikról, főleg az üzleti szolgáltatások esetében.

Gazdaságpolitikai felvetések és dilemmák:

- (a) Miért nem élénkítik az EU-s gazdaság- és vállalkozásfejlesztési források a célterületek, a kevésbé fejlett térségek gazdaságát? Több oka is lehet, a területfejlesztés felemás intézményrendszere, a centralizált fejlesztési pályázatok, a hiányzó integrált programok stb. A nemzetközi tapasztalatok alapján a projekt-alapú központosított fejlesztési pályázatok nem hatékonyak, helyettük integrált, hely-alapú, bottom-up gazdaságfejlesztés kellene, amit az EU is előír 2014-2020-as időszakra, a várostérségi multiplikátor- és kiszorító hatások előzetes elemzése alapján.
- (b) Milyen hosszabb távú hatása lehet annak, hogy a külföldről vezérelt vállalati részlegekkel, iparágakkal bíró térségek élénkítik a magyar gazdaságot? Ezekben a térségekben hiányoznak az innovatív, tartós növekedési tényezők (kutatók, K+F, szabadalmak, diplomások stb.) és egy-egy kapacitásnövelő beruházástól csak átmeneti növekedés várható.
- (c) Miért visszafogott a főváros térségének és a nagy vidéki egyetemekkel bíró, tudásalapú megyék gazdasági növekedése? Amíg a feldolgozóiparra van Irinyi-terv, addig az „ipartalanodó” főváros és a vidéki egyetemi várostérségek tudás/szolgáltatás-alapú fejlesztésére nincs. Az adatok alapján nagyon eltérő

gazdasági lehetőségű megyetípusok vannak, amelyek fejlődésének támogatására eltérő országos programok kellenek, orientálva az alulról szerveződő és helyben koordinált kezdeményezéseket.

A dilemmák és kérdések még hosszan sorolhatók, amelyek tisztázására alapos vizsgálatokra és széleskörű szakmai vitákra van szükség. Úgy véljük, ha a magyar gazdaság térbeli működésének sajátosságait és e sajátosságokkal összefüggő, régió-specifikus szakpolitikai intézkedések szükségességét nem veszik figyelembe a mértékadó közgazdasági elemzők és a gazdaságpolitika alakítói, akkor az ország gazdasági növekedése a lehetőségekhez képest továbbra is visszafogott és sérülékeny marad.